

דף הרחבות לנושא –

כבוד ועונג שבת (שיעור 4)

דיני קידוש על היין

שיעור מספר 30

❖ סגולה לעין טובה – שתיית יין קידוש

הרא"ש כתב שיש מצווה לשתות מיין הקידוש. בשיעור ביארנו מה המצווה בזה. לפי רבים מהראשונים, יש סגולה בשתיית יין הקידוש -

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קיג עמוד ב

פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. ומהדר ליה בקידושא דבי שמשי

רש"י מסכת שבת דף קיג עמוד ב

קידושא דבי שמשי - השותה מיין של קידוש בלילי שבתות

❖ הרחבות – בירור נוסף בראשונים ופוסקים אם שתיית רבים מצטרפת לרביעית

בשיעור הוצג שאמנם רוב הראשונים סוברים שאחד המסובים יכול לשתות את יין הקידוש, ולא בהכרח המקדש, אך רובם סוברים שצריך שאחד המסובים ישתה מלאו לוגמיו, ואין שתייה של כמה מצטרף למלאו לוגמיו. ביססנו זאת על דברי הרא"ש -

רא"ש מסכת פסחים פרק י סימן יח

ויראה שהאחד מן המסובין צריך לשתות מלא לוגמא. ואין שתית שנים מצטרפין למלא לוגמא, דלא מיקרי שתיה של הנאה בפחות ממלא לוגמא ואנן בעינן שיהנה האדם מכוס של ברכה

מניין הסברא הזאת? האליה רבה מעיר על כך -

אליה רבה סימן רעא ס"ק ל

כתב הרא"ש מסברא דנפשיה, ולענין יותר יש לסמוך על ריטב"א בשם תוספות שהביא ב"י

האליה רבה מעיר על כך שהרא"ש הסביר באמצעות סברת עצמו, מדוע יש לדחות את דברי הסוברים ששתיית כמה מן המסובין מצטרפת. לכן לדעת האליה רבה אפשר לסמוך על המקלים, ושתיית רבים מצטרפת.

אך העירו עליו שסברא זו נאמרה על ידי בעלי תוספות נוספים. לדוגמא - ר"ת מסביר מה הסברא מאחורי השיעור של מלאו לוגמיו -

תוספות מסכת יומא דף פ עמוד א

הא דאמר פרק חלון (עירובין דף עט:): המקדש אם טעם מלא לוגמיו יצא ואם לאו לא יצא, אומר ר"ת דהתם נמי כמלאו לוגמיו, וטעם הוי דבעינן יתובי דעתא

ר"ת מסביר שאדם מקבל יישוב הדעת משתיית מלאו לוגמיו. אם זהו הטעם, ודאי שלא ניתן לחלק את הכמות הזאת בין כמה, שהרי דעתו של אף אחד מהם לא תתיישב בעזרת כמות זו! הביאור הלכה הסיק שר"ת מסכים עם הרא"ש. מצד שני, האליה רבה התבסס על ריטב"א בשם תוספות, (תוספות זה איננו מופיע בספרים שלנו). לכן הוא מסיק -

ביאור הלכה סימן רעא סעיף יד ד"ה * וי"א דכיון

על כך אף שאין למחות ביד המקילין, דיש להם על מה לסמוך, מכל מקום לכתחלה נכון לזוהר בזה מאד, ובפרט שהמג"א כתב דגם הי"א, שסוברים דמהני צירוף, הוא רק לענין דיעבד וכן בדה"ח ושלחן ע"ש וחי"א לא הקילו רק בדיעבד. ודע דבדה"ח כתב דבדיעבד מהני צירוף כל המסובין אפילו לא טעם המקדש כלל:

אך הגר"מ פיינשטיין לא התרשם מהראיה –

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן ט

מה שהקשה על הריטב"א שכתב בשם התוס' דשתיית שנים מצטרפין מתוסי' יומא פ' ומסיק שבשביל זה מוכרחין לומר שכוונת הריטב"א אינו על תוס' שלפנינו שהוא דוחק ותמוה, דעכ"פ יש לנו לתרץ מה שאפשר שלא יהיה סתירה מתוסי' שלפנינו על התוס' שראה הריטב"א עירובין ע"ט שאינו אצלינו והוא דר"ת הא בא שם בתוס' לומר דלשון אם טעם מלא לוגמיו הוא רק כמלא לוגמיו כמו ביוה"כ, דאיכא אז טעם דשתיה חשובה מכוס הוא כמלא לוגמיו דאיכא בזה יתובי דעתא ושייך ע"ז חשיבות שם שתיה מהכוס, דאם מלא לוגמיו דוקא ליכא טעם אף אם היה הכוס גדול מאחר דהוא יותר מרביעית שהוא שיעור התורה במשקין לאיסורין ולשיעור כוס במקום שצריך וכ"ש שא"צ שיהיה כוס גדול מרביעית, אבל כמלא לוגמיו מכיון שהוא יתובי דעתא בשתיה לאיש אחד נחשב כששתו סך זה מהכוס שתיה חשובה אף ששתו זה שנים ושלשה ויותר, וגם הא המקדשים לא התענו ולא שייך ענין יתובי דעתא להם, והנאה בעלמא הא איכא גם בפחות מכמלא לוגמיו כדכתב עה"ש, אלא כוונת ר"ת שבשביל זה הוא שיעור חשוב בשתיה, וליכא סתירה על הריטב"א בשם התוס' מתוסי' דלפנינו

הרב פיינשטיין מסביר שנכון הוא שר"ת נימק את העיקרון של "כמלא לוגמיו" בגלל שהוא מיישב דעתו של אדם. אך שיעור זה רק קובע מה נחשב כמות משמעותית, אין להסיק מכאן שהשתיה בהכרח צריכה להתבצע באופן שמיישב את דעתו של השותה! ממילא אין הכרח שר"ת יסכים עם הרא"ש. כפי שראינו בשיעור, הגר"מ פיינשטיין וכן ערוך השולחן פסקו שניתן לסמוך על השיטה המובאת בריטב"א. ערוך השולחן הביא לכך ראיה מעניינת –

ערוך השולחן אורח חיים סימן רעא סעיף לו

לע"ד ראיה ברורה שמצטרפין למלא לוגמיו, שהרי אפילו במאי דכתיב מפורש בתורה מצות אכילה מ"מ מצטרפין כשרבים נכנסים במצוה זו והיינו דבלחם הפנים כתיב בפי' אמור [ויקרא כד, ט] ואכלוהו במקום קדוש וכל אכילה היא בכזית כידוע ומ"מ אמרו חז"ל ברפ"ד דיומא שהגיע לכל כהן כפול והוא פחות מכזית כפירש"י שם אלא בעל כרחנו דאכילות כולם מצטרפות ע"ש. ועוד יש ראיה משם דלא על כל המסובין מוטל חיוב לטעום מהכוס שהרי אמרו שם דכהנים צנועים משכו את ידיהם ולא אכלו כלל ע"ש וקשה הא התורה צותה לאכול אלא וודאי כיון דלכלל הכהנים צותה תורה אין הכוונה שכל אחד מחוייב לאכול אלא שבין כולם יתאכל ויוצאים במה שאחרים אוכלים וא"כ ק"ו בקידוש דלרוב הפוסקים על הכוס מדרבנן ואפילו אי דאורייתא אין בה מצוה מפורש על שתייתה כבלחם הפנים על אכילתה:

ערוך השולחן מפנה אותנו לדיני אכילת לחם הפנים. התורה ציוותה את הכהנים לאכול מלחם הפנים. הגמרא מתארת שכל כהן היה מקבל חתיכה קטנה מכזית, ואף היו מהצנועים שיתרו לאחרים ולא אכלו כלל. ערוך השולחן מוכיח מכך שני דברים –

1. גם כאשר יש ציווי לאכול (וכן לשתות), הכוונה היא שיאכלו (או ישתו) יחד. לא מוטל על אף אחד לאכול (או לשתות) את מלוא השיעור.
2. הטלת האכילה (או השתייה) על הקבוצה אומרת שגם אין חובה לאף אחד מסויים לאכול או לשתות, אלא הכלל הוא שצריך לאכול (או לשתות).

לגבי הדבר השני יצויין שאנו ביארנו בשיעור שמצוות השתיה נובעת מהחובה הפרטית לשבח את השבת ואת הקב"ה, ולא מחובת הקידוש הכללית.

❖ האם זה חינוכי לתת יין לילד לפני קידוש?

בשיעור למדנו את מחלוקת הראשונים אם נכון שהמקדש בבית הכנסת, שלא במקום סעודה, ישתה את היין, או שמא עדיף שיתן לקטן לשתות. האם מובן מאליו שמותר לתת לקטן לשתות מה שאסור לגדול? ההלכה הפשוטה היא שזה אסור –

רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה כז

קטן שאכל אחד ממאכלות אסורות, או שעשה מלאכה בשבת אין בית דין מצווין עליו להפרישו לפי שאינו בן דעת, במה דברים אמורים בשעשה מעצמו, אבל להאכילו בידים אסור ואפילו דברים שאיסורן מדברי סופרים, וכן אסור להרגילו בחילול שבת ומועד ואפילו בדברים שהן משום שבות.

אמנם איננו מצווים למנוע מהקטן לאכול מה שאסור, אך אסור לנו לתת לו את האיסור בידיים. אם כך, מדוע הורו ראשונים לתת לקטן את כוס הקידוש מחמת שהגדולים לא יכולים לשתות?

הגהות מיימוניות הלכות שבת פרק כט אות מ

והמקדש בבית הכנסת אין לו לטעום דכיון דאין קידוש אלא במקום סעודה הרי הוא טועם קודם קידוש אבל יכולים להשקות לקטנים כמו שנהגו דהא דאמרין בפי חרש דבידים לא ספינן להו היינו בלאו כגון נבילות וטריפות וכיוצא בהן דנפקא לן מלא תאכלו וכי' אבל קידוש היום מצות עשה היא

ההג"מ מסביר שאסור לתת לקטן מאכלים אסורים. אך האוכל בלי קידוש עובר על מצוות עשה, וכאשר יש צורך מותר לתת לקטן לבטל מצוות עשה.
אך הבית יוסף מעיר שדעה זו אינה מוסכמת, ולכן הוא מציע תירוצים אחרים –

בית יוסף אורח חיים סימן רסט

אפשר דכיון שיש מתירין לשתות בבית הכנסת אפילו לגדולים, אף על פי שהגדולים נוהגים כדברי האוסרים, מכל מקום לא חשיב איסור כולי האי שייאסר להשקותו לקטנים
אי נמי דכיון דאי לא הווי שתי קטנים הווי ברכה לבטלה שרינן איסור שתייה לקטנים שלא במקום סעודה כדי שלא תהא ברכת הגדול לבטלה

הבית יוסף מציע שני תירוצים – 1. סומכים על הסוברים שמותר לשתות את היין שלא במקום סעודה בכדי להתיר להשקות את הקטן. 2. האפשרות השנייה היא שהגדול יעבור על איסור גדול יותר. אנו מעדיפים את האיסור הקטן יותר של הקטן על פני האיסור הגדול יותר של הגדול.
דעת הב"ח לא הייתה נוחה באף אחד מהתירוצים הללו –

ב"ח אורח חיים סימן רסט

ומה שקשה, היאך נותנין לשתות קודם קידוש במקום סעודה, הלא איסורא לא ספינן להו, נראה דהיינו זוקא בהגיע לחינוך אבל בלא הגיע לחינוך לית ביה איסורא

הב"ח פסק שיתנו את היין לקטן שלא הגיע לגיל חינוך, שהרי משהגיע לחינוך באמת אסור לתת לו לאכול ולשתות מה שאסור לגדול.
לכאורה פתרונו של הב"ח נראה מוצלח מאוד. אך יש בו בעיה גדולה –

שו"ת הר"ן סימן נב

הדבר ברור דכי אמרינן בפרק בכל מערבין ליתביה לינוקא דוקא בשהגיע לחינוך, ובלשון הזה כתב הרשב"א ז"ל שם: דדוקא בשהגיע לחינוך, הא קודם שהגיע לחינוך – אסור, דאין אדם מברך לבטלה, וכיון שהוא מברך ואין שותה ממנו, אלא תינוק שלא הגיע לחינוך, כמו שלא שתייה אדם ממנו דמי

הראשונים כתבו שדווקא קטן שהגיע לחינוך צריך לשתות. אם נותן לקטן שלא הגיע לחינוך לשתות, נמצאת ברכתו לבטלה.
על גבי תירוצי הבית יוסף, המגן אברהם הוסיף רובד נוסף –

מגן אברהם סימן רסט ס"א

יש חילוק בין אכילת איסור, לאכילת היתר בזמן האסור ... דהא אפילו ביום הכיפורים מצוה להאכילו, ואין מחנכין אותו אפילו לשעות, וכל שכן כאן

המגן אברהם הוכיח שיש הבדל בין לתת לקטן לאכול איסורים, לבין לתת לו לאכול מאכלים מותרים בזמן האיסור (עיי' אתוון דאורייתא כלל י' העוסק בהגדרת איסורים התלויים בזמן, האם הם איסורים בחפצא או לא ועוד). הוא מוכיח שאין חיוב לחנך שלא לאכול בזמן שאסור לאכול בו, אם כך אין חיוב לחנך את הקטן שלא לשתות את היין למרות שלא יקיים את הקידוש במקום סעודה.

❖ הרחבות – פרטי דין בקיום קידוש במקום סעודה על ידי שתיית יין

למדנו בשיעור שנפסק להלכה שניתן לקיים את חובת הקידוש במקום סעודה על היין. בשולחן ערוך פסק –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעג סעיף ה

כתבו הגאונים – הא דאין קידוש אלא במקום סעודה, אפילו אכל דבר מועט, או שתייה כוס יין שחייב עליו ברכה – יצא ידי קידוש במקום סעודה

כדי לקבוע את הסעודה על היין, צריך שכמות היין תהיה משמעותית מספיק כדי שתחייב ברכה אחרונה.

מגן אברהם סימן רעג ס"ק ח

שחייב עליו ברכה - פי' ששתייה רביעית שחייב ברכה אחרונה

על פניו, אין קשר מהותי בין הברכה האחרונה לבין הקידוש במקום סעודה. יש שאלה עקרונית – מהי שתייה משמעותית של יין? התשובה היא – שתיית רביעית. להגדרה זו יש יכולות להיות השלכות רבות – קביעת סעודה לעניין קידוש במקום סעודה, ברכה אחרונה, ועוד. אך לא חיוב הברכה האחרונה הופך את הרביעית למשמעותית, אלא שני הדברים נובעים מכך ששתיית רביעית היא שתייה משמעותית. אך רע"א התייחס למרכיב של דיני ברכה אחרונה כאבן בוחן לזה –

רבי עקיבא איגר אורח חיים סימן רעג סעיף ה

דוקא לשיטת הרמב"ם והרשב"ם דכל ז' מינים טעונים ברכה לאחריהם במקומם מש"ה הוי מקום סעודה דהוי קביעות אבל לשטת הרא"ש וסייעתו דאין טעון ברכה לאחריהם במקומם רק פת ומין דגן

האם יש חיוב לברך ברכת מעין שלוש דווקא במקום שאכל? דבר זה נתון במחלוקת ראשונים, בין הרמב"ם והרא"ש.

רע"א מסביר כך – אם יש חובה לברך במקום האכילה, ניתן לקרוא לזה "קביעות" סעודה. אם ניתן לברך במקום אחר, הרי שלא קבע מקום לסעודתו, כך שלא יתכן לומר ששתייה זו משמעותית מספיק! אם כך, גם אחרי שפסקנו כגאונים, עדיין יש מקום להבחין בין מיני מזונות לבין יין. מיני מזונות מחייבים ברכה אחרונה במקומם, מה שמראה שיש קביעת מקום לסעודה. על יין יש מחלוקת אם דרישה זו קיימת. לפיכך, בהחלט יתכן שראשונים יקבלו את העיקרון של הגאונים, אך ימאנו ליישמו לגבי שתיית יין.

השולחן ערוך עצמו פסק שניתן לקדש, והיין עצמו יהיה הסעודה הסעודה. אך בשיעור עסקנו במחלוקת נוספת, אם מותר למברך את ברכת המילה לשתות את כוס הברכה. בהקשר זה פסק השו"ע שעדיף לתת את הכוס לקטן (הן בברית מילה, והן בקידוש שעושים בבית הכנסת). מדוע? הרי המקדש יכול לקבוע את סעודתו על כוס היין עצמה!

ט"ז אורח חיים סימן רעג ס"ק ד

קשה, אם כן כל קידוש לא יצטרך להיות במקום סעודה, דהא צריך לשתות מלא לוגמיו, כדלעיל! ועל כן נראה דהכי קאמר – אחר שטעם כוס של קידוש כשיעור, ששתה פעם שנית, כשיעור שחייב עליו ברכה אחרונה, דומיא דאכל דבר מועט דנקט ... ולפי"ז מדינא אסור למוהל לשתות מכוס של מילה בשבת

כלומר, קביעת הסעודה על רביעית יין צריכה להיות אחרי שכבר יצא ידי חובת הקידוש בשתיית מלאו לוגמיו. לאור הדברים הללו, פסק בשש"כ -

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק נד סעיף כג

בשעת הדחק יוצא אדם ידי קידוש במקום סעודה בשתיית רביעית יין, ויש אומרים שצריך לשתות רביעית יין בנוסף על שיעור "כמלאו לוגמיו" שהוא שותה כדי לצאת ידי קידוש. ויש להחמיר כדעה זאת ברם יש לציין שפשט לשון השו"ע לא נשמעת כך, ועל כן רבים מן הפוסקים לא חששו לכך –

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן רעג סעיף ט

יש אומרים שאפילו שתי רביעית יין מכוס הקידוש יוצא בזה ידי קידוש במקום סעודה ולא הצריכו סעודה במקום קידוש אלא כשלא שתי רביעית שלמה אלא רוב רביעית ויש לסמוך על דבריהם לעת הצורך כגון בקידוש שבבית הכנסת או מילה ואין שם קטן להשקותו מכוס של ברכה ישתייה גדול רביעית שלמה ויתכוון לצאת ידי חובתו כמו שנתבאר בסימן רס"ט (ומכל מקום אם אפשר טוב שישתייה עוד רביעית שלמה מלבד רוב רביעית שיוצא בו ידי חובת קידוש כדי לצאת לדברי הכל):

ברור בלשונו שהגר"ז מלאדי לא חשב ששיטה זו לעיכובא. והחיד"א חלק על השיטות באופן גורף יותר –

ברכי יוסף אורח חיים סימן רעג שיעור ברכה אות ג

מדברי מרן כאן ובב"י מוכח דדעת הגאונים דאם שתייה בקדוש רביעית לבד סגי. וכן מוכח ממ"ש מור"ם. ולפי"ז מותר למוהל וכו'. אבל קצת אחרונים סברי דבר {מ} מלא לוגמיו בעי רביעית. ואנן בדידן אין לנו אלא דברי מרן. וכן הסכים בספר אבן העזר. והראיות דמייתי בספר אליה רבה (אות ח) להפך, אינם מכריעות כמבואר למעין

ערוך השולחן סיכם את עיקר המחלוקת, ודחה את שיטת המחמירים –

ערוך השולחן אורח חיים סימן רעג סעיף ט

... מדבריהם (של השו"ע והרמ"א) מבואר להדיא דכוונת הגאונים הוא על שתיית כוס הקידוש בשלימות, והיינו רביעית. והלבוש כתב דכוונת הגאונים הוא לשתות רביעית לבד הכוס של קידוש, והסכימו על ידו מפרשי הש"ע [ט"ז סק"ד ובי"ח וכ"מ במג"א סק"יב וא"ר סק"ח]. ואחד מן הגדולים האריך לדחות דבריהם [אבן העזר] והעלה דבכוס

של קידוש כששתה רביעית יצא, דכל שצריך ברכה אחרונה הוה שתייה חשובה, וקרינן בזה 'וקראת לשבת עונגי'.
ובאמת אינו מובן מה בין כוס אחד לשתי כוסות, דממה נפשך – אם יצא ביין קידוש במקום סעודה, יוצא באחד ואם לאו, מה יועיל השני?

❖ הרחבות – האם נכון לקדש בבית הכנסת בימינו?

בגמרא שלמדנו (פסחים דף ק ע"ב) נאמר שהטעם שמקדשים בבית כנסת הוא להוציא ידי חובה את האורחים שיאכלו בבית הכנסת לאחר מכן. אין זה מקובל בימינו לארח אורחים ברוב בתי הכנסת. ברם, כבר בתקופת הראשונים נתקשו בקושיה זו –

רא"ש מסכת פסחים פרק י סימן ה

ומהשתא הוי ברכה לבטלה אם אין שם אורחין! וה"ר יונה פירש דאינה ברכה לבטלה, דהא דאמרינן דאין קידוש אלא במקום סעודה היינו מדרבנן, ואסמכוה רבנן אקראי 'וקראת לשבת עונגי'. ועיקר הקידוש – מן התורה הוא, כדכתיב "זכרהו על היין" בכניסה. הלכך, כיון שיש בני אדם שאינם יודעים לקדש, נהגו לקדש בבית הכנסת, כדי שיצאו ידי קידוש מן התורה

רבנו יונה הסביר שגם אם אין אורחים, עדיין ראוי לקדש בבית הכנסת. קידוש במקום סעודה הוא דין דרבנן, אך יש אנשים שלא יקיימו את המצווה דאורייתא של קידוש אם לא ישמעו קידוש בבית הכנסת. לכן מעדיפים לקדש שלא במקום סעודה, ובלבד שהללו יצאו ידי חובתם.
הרא"ש דחה את הסברא הזאת –

הא דקאמר 'אין קידוש אלא במקום סעודה' לא משמע כפירושו, דמשמע שאינו קידוש כלל. וכן הא דאמר רבה 'ובקדושה דהכא לא נפקיתו'. ועוד קשה – מאי קאמר לשמואל 'למה לי לקדושי בני כנישתא', נימא להוציא מי שאינו יודע לקדש בביתו!!

הרא"ש מוכיח שמלשון הסוגיות משמע שלא יוצאים ידי חובת קידוש כלל אם אין סעודה במקום הקידוש. יתרה מזו – הגמרא שאלה – לפי שמואל, מדוע מקדשים בבית הכנסת? שמואל ענה – בשביל האורחים. אך אם מוצדק לקדש בשביל מי שלא ידע, מדוע שמואל לא ענה שמקדשים בשבילם?
מסיבה זו היו ראשונים שהתנגדו למנהג –

ספר המנהיג הלכות שבת

נפלאיתי על מנהג ספרד ופרובינציה שמקדשים שם בבתי כנסיות בשבתות וי"ט, דכיון שאין אורחין אוכלין שם ואין אדם יוצא בה, הוויא ליה לבטלה בלי ספק
הר"ן הציע הצדקה למנהג –

הר"ן על הרי"ף מסכת פסחים דף כ עמוד א

נקטינן לקדושי בני כנישתא, דכיון דמעיקרא אתקון משום אורחים, אמרינן ליה שתקנות חכמים קבועות הן ... דכיון דאתקן אתקן

היחס הקודם היה כאילו פעם אחר פעם ראו שישנם אורחים, והחליטו לקדש עבורם, עד שזה נעשה נוהל קבוע. הר"ן אומר שכך אינם פני הדברים. יש תקנה לקדש בבית הכנסת. אמנם בשרשה התקנה תוקנה בשביל האורחים, אך היא תוקנה גם למצבים בהם אין אורחים.
התקנה הקבועה הזאת מזכרת גם בתשובה של הרמב"ם –

שו"ת הרמב"ם (מקיצי נרדמים) סימן לז

"שאלה. קהל התפלל וכולם בקיאים בתפלה, היחזור שליח צבור התפלה עליהם, כדי שלא לבייש את מי שאינו יודע שיעיקר תקנת חזרת התפלה בעבורו, או לא יחזור מצד הברכה שאינה צריכה, להיות שכבר יצאו ידי חובתן בלחש".
תשובה. מאחר שתקנו חז"ל לחזור ש"ץ לפני התיבה להוציא מי שאינו בקי, ועל דעת רבן גמליאל להוציא אפילו בקי שלא התפלל בינו לבין עצמו, לא תהיה חזרת שליח צבור ברכה לבטלה בשום פעם בסבת עיקר התקנה, עם היות שלא יש באלו הקהל מי שלא יצא. כמו שהם תקנו קדוש בבית הכנסת בפני האורחים, ויתחייב בכל בתי הכנסיות אפילו שלא יהיו אורחים

הרמב"ם משווה בין תקנת חזרת הש"ץ לתקנת הקידוש בבתי הכנסת! לפי שיטתו, כשם שגם בקהילות של תלמידי חכמים המבינים את כל התפילה לעומקה נהוג לומר חזרת הש"ץ, כך יש לקדש בסיום התפילה בכל ליל שבת.

הרשב"א הביא את המחלוקת בתשובה, והצדיק את המתירים באותו נימוק שכתב הרמב"ם –

שו"ת הרשב"א חלק א סימן לו

נשאלתי על מה סמכו בדורות האלו שמקדשין בבתי כנסיות ואף על גב דלא אכלי תמן אורחין? דהא אין קידוש אלא במקום סעודה והוא ברכה לבטלה. והמקדש אם צריך לשתות ממנו כדי שלא תהא ברכתו לבטלה. או דילמא אסור משום דאין קדוש אלא במקום סעודה אי נמי מהו למיטעמיה לינוקא? וזו היתה תשובתי: שדבר זה בעיקר קדושה דבבי כנישתא מחלוקת ישנה היא בין אבות עולם ז"ל. ורבינו האי ורבינו יצחק אבן גאית / גיאת / ז"ל מן האוסרין בדליכא אורחין. ורב נטרונאי מן המתירין ועמו חבל נביאים וכבר פשטה הוראה כמותם. והם תלו טעמם משום דאפשר דאיכא מן צבורא דלית ליה חמרא ומקדש אריפתא. ותקנו חכמים לקדש בביהכ"נ ... ואפשר לומר עוד דמעיקרא תקנו לקדש בבית הכנסת, ועיקרה של תקנה משום אורחין הות. ומשום זימנין דאיכא אורחין תקנו לקדש בין איכא בין ליכא. דומיא דברכה מעין שבע שהיתה תקנה קבועה בכל מקום.

ברם האור זרוע הציע כיוון אחר לחלוטין בכל הסוגיה –

ספר אור זרוע חלק א - שאלות ותשובות סימן תשנב אות ט

ואשר כתבת שאודיעך סמך לאותם שוטים מקידוש של בהכ"נ אחרי שאין יכולין לצאת באותו הקידוש ואורחין אין כאן. צר לי עליך, והיטב חרה לי, כי נתת את פיך להחטיאך. ותמיה אני על חכם ונבון כמוך שהייתה רשאי להוציא דבר מפיך ... שלא נתקן עיקרו כלל בעבור האורחים, בין לרב בין לשמואל, אלא לקידוש היום ברבים נתקן, כדאמרין בירושלמי ... אי"ר יוסי ב"ר נהיגין תמן במקום שאין יין ש"צ [עובר] לפני התיבה ואומר ויכולו השמים והארץ גוי ואומר ברכה אחת מעין [שבע] מגן אבות בדברו וחותרם במקדש (השם) [ישראל ואת יום השבת]. הא למדת דוקא היכא דליכא יין היה אומר ש"צ ויכולו אבל היכא דאיכא יין היה אומר קידוש על הכוס במקום ויכולו ... והא דפרכי' אלא לשמואל למה לי לקדושי בבי כנישתא ה"פ למה לי לקדושי בבי כנישתא כדי להוציא הואיל ואין קידוש אלא במקום סעודה ומשני לאפוקי אורחין דאכלי ושתי בבית [הכנסת] ואף על גב דעיקרו לאו להכי אתא מ"מ דאי נתכוין לצאת בו מאן דלא אפשר ליה שיהא יוצא. אבל עיקר תקנה דתקון מעיקרא לקדש בבית הכנסת על היין לא לצאת בו קידוש שבבית אלא לקידוש היום ולכבוד היום כדפרישי' כך נראה בעיני כאשר פירשתי ועיקר

האור זרוע מסביר שהגמרא רק ביררה אם משהו יוצא ידי חובה בקידוש שבבית הכנסת, אך הקידוש בבית הכנסת תוקן כדי שיהיה קידוש בבית הכנסת!
בכלבו משמע שיש דרך ביניים בין השיטות –

ספר כלבו סימן נ

בענין קדוש בבית הכנסת, והטעם לפי שיש בזה פרסום גדול לשם יתברך וקדוש שמו כשמברכין אותו במקלות ואין בזה משום ברכה לבטלה כיון שמסדרין שם הברכות בפני בקיאים ושאינן בקיאים

בשולחן ערוך פסק –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רסט סעיף א

נוהגין לקדש בבהכ"נ, ואין למקדש לטעום מיין הקידוש אלא מטעימו לקטן, דאין קידוש אלא במקום סעודה. ומעיקרא לא נתקן אלא בשביל אורחים דאכלי ושתי בבי כנישתא, להוציאם י"ח, ועכשיו, אף על גב דלא אכלי אורחים בבי כנישתא, לא בטלה התקנה, זהו טעם המקומות שנהגו לקדש בבהכ"נ. אבל יותר טוב להנהיג שלא לקדש בבהכ"נ, וכן מנהג ארץ ישראל

השו"ע לא אסר לקדש בבית הכנסת, אך בהחלט טוב לנהוג שלא לקדש שם. הפוסקים הגנו על המקומות בהם המנהג נמשך –

מגן אברהם סימן רסט ס"ק ג

אין לבטל המנהג כי הרבה גאונים יסדוהו כמ"ש הרשב"א והיו מפוסקי דורנו שאף אסרו לשנות את המנהג –

תשובות והנהגות כרך א סימן רנה

בבתי כנסיות כאן נהגו לקדש בבית הכנסת, ואצלינו בבית המדרש לא נהגו כן, אבל מחיתי בתוקף על בתי הכנסת שרצו לשנות מנהגם ולבטל הקידוש, שברוב בתי כנסיות כאן רבו הע"ה שאינם מקדשים כדון, או שאין להם רביעית ... או לא יודעים היאך לקדש, ומבואר ברא"ש בפרק ע"פ שתיקון קידוש בבית הכנסת לצאת עכ"פ מן התורה, ודבר זה שייך עוד בימינו כאן שיוצאין עכ"פ מן התורה, וביטול קידוש עלול לגרום לכמה אנשים ביטול מצות עשה דאורייתא, ובלאו הכי אסור לבטל המנהג במקום שנהגו ... אמנם אצלינו בית המדרש שמעולם לא נהגו כן, וחלק מהמתפללים חונכו בארץ ישראל שלא נוהגין לקדש בבית הכנסת, וכולם ב"ה שומרי שבת, לא נהגנו מעולם לקדש בבית הכנסת, אבל במקום שנהגו אסור לשנות ובפרט היכא דשייך עוד טעם התקנה כמ"ש.

הרב שטרנבוך כתב שיש אנשים שלא יודעים לקדש, ולכן ראוי לקדש עבורם. וגם אם אין, אסור לשנות את המנהג. במקום של תלמידי חכמים, ולא נהגו, אין צורך להנהיג את הקידוש, אך ודאי שלא לבטל אותו. הרב פרנק התיר לרוצים לחדש את המנהג לקבל עליהם את המנהג ולקדש בבית הכנסת –

שו"ת הר צבי אורח חיים א סימן קנג

ע"ד שאלת העיר חולון שרוצים להנהיג לקדש בליל שבת קודש בביהכ"נ. הנה בירושלים אין נוהגין לקדש בבית הכנסת בליל ש"ק, אבל מחוץ לירושלים יש שנוהגין לקדש על היין בליל ש"ק וכנגד הבי"י שלא להנהיג כן הרי המג"א פוסק להנהיג כן, וכן מביאו המשנה ברורה במקומו בסימן רסט. ולכן מחוץ לירושלים מי שרוצה להנהיג קידוש בליל ש"ק על היין אין חשש בזה, וכדאי הוא המג"א רבן של ישראל לסמוך עליו ואין להאריך בזה.

הרב מרדכי פוגלמן (הרב הראשי של קטוביץ שבפולין עד המלחמה, בת"ש ברח מפולין ארצה, ומונה לרב של קריית מוצקין) כתב שאדרבה – ראוי להשיב את המנהג –

שו"ת בית מרדכי חלק א סימן כה

מכל הבחינות רצוי להנהיג בימינו מחדש את הקידוש בלילי שבתות וימים טובים בבתי הכנסת שבמדינת ישראל המחודשת. אף אם נאמר כי הקידוש בבית הכנסת הותקן בעיקרו בשביל האורחים, הגם שכיום אין אורחים האוכלים ושותים בבית הכנסת

הציץ אליעזר חלק עליהם מכל וכל –

שו"ת ציץ אליעזר חלק יד סימן כו תשובה ד

והנה, עם כל הכבוד, לפענ"ד נראה דאין להנהיג כן בשום מקום בביהכ"נ בארץ ישראל, דהא הבי"י בשו"ע שם כותב שם ב' דברים, ראשית דיותר טוב להנהיג בכל מקום שלא לקדש בביהכ"נ, ושנית, מעיד ובא דכן הוא באמת מנהג ארץ ישראל שלא לקדש. ודברי המג"א שם אמורים רק בקשר לדבר הראשון למ"ש הבי"י, שיותר טוב להנהיג בכל מקום שלא לקדש בביהכ"נ, וע"ז בא המג"א ומיישב המנהג כן לקדש ושאין לבטל המנהג, אבל שיבטלו משום כך גם מנהג אי"י שלא לקדש – זה לא עלה על דעתו כלל.

ודבר זה שמנהג אי"י הוא שלא לקדש מועתק ונזכר בספרי המנהגים, יעוין בספר ארץ חיים, שער המפקד, ומנהגי אי"י, ועוד. ובשער המפקד שם בנהג פקוד כותב דמנהג אי"י שלא לקדש בביהכ"נ הוא משופה ומנוקה מכל ערעור ע"ש. ויפה כותב גם בספר נתיבי עם ח"א שכדאי להודיע ולפרסם שבאי"י ישנו מנהג קדום שהובא בשו"ע שלא לקדש בביהכ"נ ולא נוכל לשנות עיין שם. ואין להאריך יותר בזה.

ואכן כך נהוג – במקומות בהם נוהגים לקדש בבית הכנסת, ובעיקר בחוץ לארץ, אין לשנות את המנהג. ובארץ ישראל נהוג שלא לקבל את המנהג לקדש בבית הכנסת.